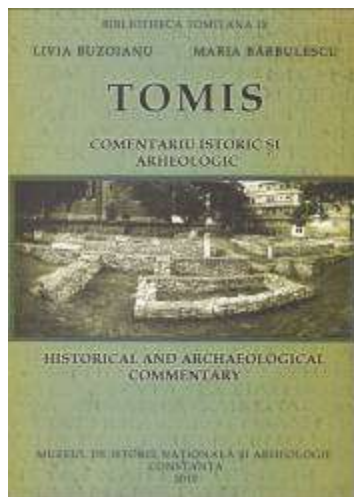

Livia Buzoianu, Maria Bărbulescu, Tomis. *Comentariu istoric și arheologic. Historical and archaeological commentary*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2012, 276 p. (*Bibliotheca Tomitana IX*)

O lucrare care să înfățișeze istoria Tomisului de la întemeiere și până în Antichitatea târzie într-o viziune unitară, valorificând bogata zestre de inscripții și de materiale arheologice și numismatice acumulată de-a lungul deceniilor, era de așteptat. Încât apariția volumului de față nu poate decât să satisfacă așteptările specialiștilor, cu atât mai mult cu cât el poartă semnătura a două binecunoscute specialiste, care, ani de-a rândul, au publicat, mai ales în paginile prestigioasei reviste *Pontica* editată de muzeul constănțean, numeroase epigrafe inedite și importante materiale rezultate din investigațiile de teren. Buna impresie pe care, chiar de la o privire fugară, o lasă monografia de față se degajă și din alte aspecte: caracterul bilingv (româno-englez), ținuta îngrijită a textului, calitatea deosebită a ilustrațiilor și planșelor. Cât privește conținutul, studierea aprofundată a volumului ne îndreptățește să evidențiem câteva aspecte care, în opinia noastră, denotă seriozitatea demersului și soliditatea încheierilor formulate de Livia Buzoianu și Maria Bărbulescu. Remarcăm, în primul rând, o cunoaștere perfectă a opiniilor anterioare avansate în legătură cu un aspect sau altul al istoriei coloniei milesiene, opinii față de care, pe de o parte, autoarele își arată deferența, dar pe care, pe de altă parte, nu ezită să le conteste sau să le amendeze, chiar dacă aparțin unor nume sonore ale istoriografiei pontice, întotdeauna însă delicat, dar ferm, pe baza unor probe irefutabile sau, în lipsa acestora, judecând comparativ, analizând contextele, folosind logica istorică; astfel, prejudecățile, apelul la autoritate, atitudinea de reverență exagerată nu-și găsesc locul între copertile cărții. Strâns legată de acest aspect este utilizarea cu dezinvoltură a unor surse diverse (literare, epigrafice, arheologice, numismatice), multe editate, dar și destule inedite – dovadă de netăgăduit a cunoașterii lor directe –, care le-au permis autoarelor să formuleze puncte de vedere bine argumentate, dificil de combătut. În sfârșit, un loc aparte printre meritele volumului îl reprezintă metodologia riguroasă – cronologie bine fundamentată, deci credibilă, analiză complexă fiecărei etape istorice, prudență în formularea unor ipoteze, demonstrație echilibrată, claritate a concluziilor.

Pornind de la cele tocmai subliniate, ne permitem să facem cunoscute aici câteva dintre punctele de vedere avansate de Livia Buzoianu și Maria Bărbulescu în

legătură cu istoria și arheologia Tomisului, puncte de vedere care, în opinia noastră, sunt bunuri câștigate pentru istoriografia națională și cea străină dedicată spațiului vest-pontic. Astfel, în ceea ce privește *evoluția istorică*, pe baza situațiilor stratigrafice înregistrate în zona Parcului Catedralei din Constanța și a observațiilor făcute în alte puncte din zona peninsulară, unele publicate mai demult, altele inedite (vezi p. 17, 120), cele două autoare consideră că orașul antic a parcurs patru mari etape istorice, analizate în capitole distincte: 1. etapa cuprinsă între sec. al VI-lea și mijlocul celui de-al III-lea î.Hr. – așadar, de la întemeiere și până la așa-zisul „război al Tomisului” (p. 17-24, 120, 121-128); 2. etapa delimitată de evenimentul tocmai amintit, pe de o parte, și primele prezențe militare romane în Pontul Stâng, pe de alta, așadar, intervalul dintre mijlocul veacului al III-lea și primele decenii ale sec. I î.Hr. (p. 17, 24-37, 120, 128-141); 3. etapa romană timpurie (sec. I î.Hr. – sfârșitul sec. al III-lea d.Hr.) (p. 17, 37-74, 121, 141-179); 4. etapa romană târzie, cuprinsă între sfârșitul sec. al III-lea și sec. al VI-lea (VII-lea) (p. 17, 74-107, 121, 179-213); câteva pagini sunt dedicate Tomisului postantic (p. 107-109, 213-216). Sursele de informare mai bogate au permis o studiere mai amănunțită doar a epocilor elenistică, romană timpurie și romană târzie.

Dintre opiniile la care autoarele aderă sau le-au avansat în legătură cu una sau alta dintre problemele ridicate de istoria Tomisului reținem:

- chiar dacă etimologiile propuse toponimului *Τόμις* nu sunt satisfăcătoare (vezi p. 12-13, 115), importantă este consemnarea lui Ovidiu, după care „numele acestui loc este mai vechi decât așezarea cetății” (p. 13, 115); cât privește denominația *Constantiana/Constantia* (p. 13-14, 116-117), semnatarea lucrării înclină (dacă înțelegem bine) spre ideea că aceasta s-a impus după ce, în a doua jumătate a sec. al VII-lea d.Hr., vechea denumire *Tomis* a ieșit din uz (p. 14, 117)³⁵;

³⁵ În legătură cu numele *Constanța*, autoarele lucrării amintesc opinia lui Radu Vulpe exprimată acum mai bine de patru decenii, conform căreia numele *Constantiana-Constantia* ar trebui pus în legătură mai ales cu împăratul Constantius II, dar, posibil, și cu fiica postumă a acestuia – Flavia Maxima Constantia, „sanctificată de biserică” (Vulpe 1969, 162-164; citatul de la 164). Derivarea de la numele lui Constantius II fusese propusă de mult timp (vezi Popescu 1994, 283, nota 84, cu trimiteri). La rândul lui, Emilian Popescu, pentru care *Tomis* și *Constantiana* sunt două așezări diferite (*Constantiana* e Capul Dolojman, com. Jurilovca, jud. Tulcea) (Popescu 1994, 264-284), scria că numele celei din urmă ar putea proveni, fie de la Constantia, „une soeur et une fille de Constantin le Grand”, fie de la „Constantza, la fille de l'empereur Constantius II et l'épouse de Gratien, morte à 21 ans” (prin urmare, aceeași opinie cu a lui Vulpe), fără a exclude ipoteza ca împăratul Valens să fie responsabil de instituirea acestei denominații, știut fiind că suveranul a mai denumit așezări din *Scythia* de la numele membrilor dinastiei – *Valentiniana* în memoria fratelui său Valentinianus I, *Gratian* în onoarea nepotului și coaugustului Gratianus (Popescu 1994, 283, nota 84).

- în ceea ce privește data și originea întemeierii Tomisului, Livia Buzoianu și Maria Bărbulescu consideră că ipoteza după care acesta ar fi o creație târzie a Histriei (o

Fiind de acord că trebuie să legăm numele de cel al dinastiei constantiniene, prezentăm câteva elemente care ar putea ajuta cercetarea viitoare. Izvoarele amintesc că împăratul Constantin a schimbat numele *portului* Gazei, Maiouma (*Palaestina*), cu cel de *Constantia*, fie după cel al surorii sale Constantia, cum scriu Eusebius și Socrates (Eus., *VC*, IV, 38; Socr., *HE*, I, 18, 13), fie „de la numele celui mai drag dintre fiii săi” – așadar, Constantius, cum menționa Sozomenos (Sozom., *HE*, II, 5, 8). Tot el, în provincia *Phoenicia*, a dat propriul nume – *Constantina* –, fie *portului* Antarados al orașului Arados, fie unui *episcopat* din apropierea Antaradosului și Aradosului (Sozom., *HE*, II, 5, 8. Theophanes Confessor atribuie – eronat – denumirea lui Constantius II – *Chron.*, *AM* 5838 [AD 345/6]; vezi și Sabbah 1983, p. 387), dar și orașului Cirta din *Africa* (Aur. Vict., *Caes.*, 40, 28). La rândul-i, Constantius II a dat numele său – *Constantia* – orașelor Salamis din *Cypros*, afectat de cutremure (Theoph. Conf., *Chron.*, *AM* 5824 [AD 331/2], 5834 [AD 341/2]), și Antoniupolis (Antipolis) din *Syria* (Theoph. Conf., *Chron.*, *AM* 5832 [AD 339/40]; vezi și Amm., XVIII, 9, 1). Tot sub domnia sa, după 345, la Constantinopol s-au construit băile *Constantianai* (Socr., *HE*, IV, 8, 2; Maraval 2006, p. 40-41, nota 2, cu bibliografie pentru date).

În ceea ce privește proveniența numelui de la cel al uneia dintre femeile dinastiei constantiniene, posibilitățile sunt multiple. Pe pagina web a cunoscutei enciclopedii wikipedia, numele orașului e derivat de la *Flavia Iulia Constantia*, fiica lui Constantius I și a Theodorei – așadar, sora vitregă a lui Constantian –, căsătorită în 313 cu Licinius; convertită la creștinism, a fost ariană (http://en.wikipedia.org/wiki/Flavia_Julia_Constantia; despre ea, vezi și Chausson 2007, p. 117, 122); în 326, a fost onorată pe o emisiune monetară de bronz la Constantinopol, apoi e posibil să se fi retras la Roma, unde este amintită într-o dedicație dintre 326-333 (Chausson 2007, p. 129).

Eventuala proveniență a numelui orașului dobrogean de la *Flavia Maxima Constantia*, fiica postumă a lui Constantius II, cu o viață scurtă și tumultoasă (vezi Chausson 2007, p. 112-113), pe motiv că era ortodoxă, așa cum susținea Radu Vulpe, ni se pare discutabilă; n-am găsit această sfântă în nici un catalog al sfinților constantinopolitani. În schimb, este venerată – dar dintr-o perioadă mai târzie, este drept – o fiică a lui Constantin și a Faustei, *Flavia Constantina*, care a purtat titlul de *Augusta* (Philostorg., *HE*, III, 27), a fost căsătorită cu Hannibalianus, *rex Armeniae* (335-337), și apoi cu Gallus (351-354) (Chausson 2007, p. 108, 114-116); ea a murit la scurt timp după asasinarea celui de-al doilea soț, fiind îngropată într-un mausoleu situat în apropiere de biserica romană cunoscută apoi ca Sant' Agnese fuori le mura; în timp, mausoleul s-a numit Santa Costanza (<http://en.wikipedia.org/wiki/Constantina>).

În sfârșit, o altă fiică a lui Constantin s-a numit *Constantia*, confundată uneori cu *Constantina* sau cu *Helena*, soția lui Iulian – de fapt, născută (împreună cu cea din urmă) dintr-un posibil al treilea mariaj al lui Constantin, survenit după moartea Faustei în 326; în 357-358, în disputele ortodocși-arieni din Roma, această Constantia l-a sprijinit pe papa Liberius (vezi Chausson 2007, p. 108, 109-110 [nota 28], 115-116).

- subcolonie*, conform terminologiei recente) (sec. III î.Hr.), idee pătrunsă și în recentul tratat de *Istoria României* al Academiei, „rămâne o prezumție foarte greu de controlat” (p. 16, 120), subscriind la opinia, bazată pe stratigrafia înregistrată în zona Parcului Catedralei (p. 19-20, 122-123), că această *apoikia* e rezultatul „emigrării unui grup de coloniști din Milet și fixării lor pe promontoriul tomitan în intervalul 549-494 î.Hr.” – așadar, în sec. al VI-lea, dar nu mai târziu de al doilea sfert al lui (p. 15, 20, 118); dialectul inscripțiilor, antroponimia, triburile, instituțiile și cultele orașului – toate similare celor din metropola microasiatică – reprezintă argumente în plus pentru originea *direct* milesiană a Tomisului (p. 16, 119-120); mediul în care s-au implantat acești coloniști este unul autohton, mult mai pronunțat decât la Histria (p. 16, 22, 24, 120, 126, 128);
- în legătură cu data așa-zisului „război al Tomisului” descris rezumativ de Memnon, care a opus Byzantion, pe de o parte, și Callatis și Histria, pe de alta, și care a avut ca obiectiv obținerea monopolului asupra *emporion*-ului Tomis (p. 24-25, 128-129), autoarele acceptă anii 256/255-254 î.Hr. propuși de Vinogradov (p. 25-26, 129), dar sunt de acord, pe baza unei document epigrafic callatian analizat tot de Yu. Vinogradov și apoi de Al. Avram care consemnează un conflict histriano-callatian (*IScM* III, 7), că începuturile evenimentelor s-ar putea plasa „în jur de 264/261 î.Hr.” (p. 27, 131);
 - momentul instaurării definitive a dominației romane asupra orașelor vest-pontice este sfârșitul sec. I î.Hr. – conform demonstrației lui Alexandru Avram, anii 3-2 î.Hr. (p. 40, 144);
 - instalarea primelor trupe romane la Tomis datează dintr-un interval cuprins între primii ani ai domniei lui Vespasian și cea a lui Traian inclusiv; ca urmare, orașul pierde statutul de *civitas libera* (p. 54, 158), statut recâștigat sub Hadrian (p. 43-44, 148);
 - sub Principat, populația orașului „a rămas esențialmente greacă” (p. 57, 161), dar influența romană se observă, printre altele, în înmulțirea treptată a antroponimelor de origine romană, astfel încât „către sfârșitul sec. II și începutul sec. III p.Chr., numele romane ajung să depășească, în inscripții, numărul celor grecești, cuprinzând toate straturile sociale”; după 212, anul așa-zisei *Constitutio Antoniniana*, când statutul de cetățean se generalizează, „cu rare excepții”, persoanele atestate în inscripțiile tomitane poartă nume romane (p. 58, 162);
 - expresia *πρώτος ποντάρχης*, legată de Comunitatea hellenilor din Pontul Stâng ‘*Εξάπολις, Πεντάπολις*), al cărei sediu se găsea la Tomis, are o semnificație cronologică, nu una ierarhică (p. 42, 62-63, 147, 167-168);
 - orașul suferă o distrugere violentă în a doua jumătate a sec. al III-lea (p. 71, 176);
 - spre deosebire de celelalte așezări grecești vest-pontice, romanizarea a fost la Tomis mai intensă, fapt atestat în teritoriu printr-o organizare mai unitară a lui,

- dată de absența împărțirii acestuia în triburi (*phylai*), a unor comunități sătești indigene și a unor structuri preromane în frunte cu *principes locorum* (p. 74, 179);
- în perioada romană târzie, Tomis devine nu numai o metropolă politică importantă, dar și un sediu episcopal cunoscut (s-au descoperit nu mai puțin de șapte basilici), pe fondul afirmării unei culturi care poartă în întregime pecetea creștinismului (p. 74-107, 179-213);
 - multe opinii personale în legătură cu o problemă sau alta (lecțiuni, datări etc.) se găsesc în bogatele note ale volumului.

Prin urmare, o lucrare de înalt profesionalism, care trebuie să facă parte din portofoliul bibliografic al specialiștilor, profesorilor de istorie și studenților.

Bibliografie

- Chausson, F. 2007, *Stemmata aurea: Constantin, Justine, Théodose. Revendications généalogiques et idéologie impériale au IVe siècle ap. J.-C.*, Roma.
- Maraval, P. 2006, în *Socrate de Constantinopole, Histoire ecclésiastique. Livres IV-VI, texte grec de l'édition G. C. Hansen (GCS), traduction par P. Périchon et P. Maraval, introduction et notes par P. Maraval, Paris (SC 505).*
- Popescu, E. 1994, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București.
- Sabbah, G. 1983, în *Sozomène, Histoire ecclésiastique. Livres I-II, texte grec de l'édition J. Bidez, introduction par B. Grillet et G. Sabbah, traduction par A.-J. Festugière, annotation par G. Sabbah, Paris, 1983 (SC 306).*
- Vulpe, R. 1969, *Note de istorie tomitană, Pontice, 2, 162-164.*

SC *Sources chrétiennes.*

Nelu ZUGRAVU

*Centrul de Studii Clasice și Creștine,
Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași
nelu@uaic.ro, z_nelu@hotmail.com*